

MISSZIÓTÖRTÉNETI SZEMELVÉNYEK

Szebeni Olivér

Írás és iratok

„Írd meg tehát, amiket láttál.” (Jel 1,19)

Az írás mindennapi társunk. Az irományok életünk legkülönbözőbb, olykor létfontosságú eseményeit, státusát és körülményeit őrzik békés csendben. A személyi okmányok, tulajdoni bizonyítványok, engedélyek, szerződések, iskolai bizonyítványok, diplomák nélkülözhetetlen társaink. Fontos lehet egy feltűnő helyre kifüggesztett rövid feljegyzés. Az aláírás – talán éppen a mienk – elismer, beismer, ajánl, utasít, tiltakozik, sőt túlélhet minket. Az iratok bizonyítanak, szabályoznak, korlátoznak vagy tiltanak. Összehangolják a társadalom igényeit az egyéni ambíciókkal. Fontosságukat nem anyagi jellegük, hanem a tartalmuk képviseli.

Ki tanított meg minket az írásra? Az első osztályban a tanítónk, esetleg az édesanyánk, vagy idősebb testvérünk? Ki írta le először az igényeit?

Istentől származik az írás

Az örökkévalóság fölmérhetetlen messzeségében az Úr volt az írás alkotója. Ritkán gondolunk erre, pedig nekünk kellene számon tartanunk az írás isteni eredetét. Az Exodus említi, hogy Isten kőtáblákra írta parancsolatait (2Móz 31,18). A héber szöveg ezen a helyen a Teremtő Isten nevét használja (Elohim). Az Úr kőtáblákra véste az etikai rendet, a mai napig érvényes, józan szabályzatot. Kőre véste a történelem legkorábbi betűit, a mindenkori jogrend alaptörvényét. A kőbe készített véset jelképezi az időállóságot. Pedig nem a kő, hanem a betűk és az általuk hordozott gondolat szilárd. Mózes felindulásában össze bírta törni a követ, de a szavakat vissza kellett hoznia. Azok ugyanis az Úr Isten etikai tartalmú üzenete következtében hordozták a szilárdságot, ezért voltak törhetlenebbek a kősziklánál.

Milyen lehetett a hatalmas Isten írásrendszere, milyenek a betűi? Nem tudjuk. Lennie kellett egy formának a Teremtő gondolatainak kifejezésére a fizikai létről, az élővilágra, a világmindenség működési rendjére vonatkozó elképzeléseiről, a spirituális valóról. A két kőtáblán rögzített írás nagy valószínűséggel héber betűkből állt. Egyes mondatai kétbetűs tiltó szóval kezdődtek. 2Móz 20,3-ik versétől a 17-dikig láthatjuk, hogy több vers a *lamed* és *alef* betűkkel, illetve a „ló” tiltószóval kezdődik. A *lamed* a bibliai héber betűk közül a legmagasabb. Kimagasodik, mint egy figyelmeztető kéz: Vigyázz! Védj az egy igaz Isten tiszteletét, óvd az embereket az egymás sérelmére elkövethető bűnöktől! Ez a Tízparancsolat a „hit és erkölcs” örök törvénye, minden idők társadalmának alapja.

Jobb, tökéletesebb erkölcsi törvényt ember alkotni nem képes. Minden polgári jogszabály a Tízparancsolat üzenetére hangolódik. Az emberek a törvényalkotások során gondolkod-

nak, vitatkoznak, törvényeket hoznak és módosítják azokat. Isten gondolkodott, nem vitatkozott senkivel, és etikáját sem módosította.

A Tízparancsolat kőtáblái

A leírt szabályzat mindenekelőtt a tudomásulvételt szolgálja. Tartsa mindenki szem előtt: mit és hogyan cselekedjen. Arra is alkalmas azonban ez a törvény, hogy egyetemes érvényénél fogva kizárjon minden személyi kivételt: ne adjon senkinek jogcímet a megkerülésére, és mindenkit egyformán kötelezzon a betartására. A Tízparancsolat nem tekintette sem a király, sem a főpap személyét. Ember nem lehetett „törvény feletti”. Isten a tilalmak után részletezte a szankciókat. Az Ószövetség hatalmas történelme bemutatja lapjain a küzdelmet a Tízparancsolat, a törvény megtartásáért. Bárki szegje meg, magára vonja a szankciókat. Erről kezeskedik az igazságos törvényalkotó Isten.

A civilizáció történetének korai századaiban a nagy folyók mentén kialakult emberi települések, városállamok vezetői (úgynevezett papkirályok) szintén kőbe vésték etikai szabálygyűjteményeiket (Hammurápi kódexe). Ezeknek sajá-

tosságai, hogy a szankciók súlyossága sokkal szigorúbb a Tízparancsolatnál. A mai napig gyakorolja némelyik Biblián kívüli törvénykezés a nyilvánosság előtti kivégzést. Csonkítás a zsidó-keresztény törvénykezésben nincsen, bár tud róla az Újszövetség. A mezopotámiai városállamokban ezt a durva büntetést brutálisan és sajnos szeszélyesen alkalmazzák. Az isteni törvény méltányosabb.

Az ősi, folyamközi jogforrások és bírói döntések a főhatalom biztonságát szolgálták. A Nílus mentéről származó írásbeli emlékek a papság kiváltságait sorolták fel. Az ázsiai nagy folyók mentén a korai emberi települések vezetőivel együtt a kodifikált törvények, szabálygyűjtemények évezredek keresztlélő generációkat, sok milliárd ember életét befolyásolták. A kivételes személyekre azonban nem vonatkozott a törvény drákói szigora.

Volt még egy közös vonása az ókori jogforrásoknak: akármilyen anyagra kerültek fel az írásjelek, vagy bármilyen betűrendszert követtek (ékírás, képirás, kövön, fán, falon, papiruszon), valamennyi hangsúlyozta a kapcsolatot a saját vallásosságával. Összeforrott a jog és az istenek tisztelete. Egy hozzánk közelebbi generáció egykori alapszintű oktatásából származó kifejezés világosan mutatja a vallásos hit és az erkölcs szoros összefüggését. Volt egy tantárgy hazánkban: „Hit és erkölcsan,” mint alapvető és legfontosabb iskolai diszciplína.

Az írás elsajátítása és oktatása

A gondolatok, tapasztalatok, vágyak, tervek, reménysek rögzítése állítja előtérbe az írást. Az emberiség történelme az írásjegyek megjelenésével kezdődik. Az ősi idők emberének munkája nem merült ki gyűjtögetésből, egyszerű szerszámok készítéséből. Korai őseink rádöbbentek arra, hogy az anyagi szükségleteken kívül más is kell. Az igazság – például – fontosabb, mint a falat kenyér. Felelősséget éreztek a kortársaikért, az utódaikért, akiket igyekeztek megismertetni a bevált tanrendszer rejtélyeivel. Látták, hogy nem feltétlenül a nyers erő ad biztonságot, hanem elsősorban a bölcsesség. A tudást és a bölcsességet árnyaltan meg lehet különböztetni, de mindkettőt csakis a múltban szerzett tapasztalatok átvételével lehet. Akkor kapott fontos szerepet az írás. A megörökített gondolat bármilyen módszerének, írásának legfőbb tulajdonsága nem a forma, hanem a tartalomhoz fűződő logika. Az ismeretlen nyelv és az írás értelme a logika által fejthető meg. A földből kiásott, piramisokból, sírokból kiemelt iratok tárgya mindig komoly, leíró, felvilágosító, emlékeztető. Soha nem szórakoztató, nem a léha időtöltés eszközei. Ilyent nem olvasunk a régi leletek között. A fáraók dicsekedése az uralkodót isteni piedesztálra próbálta emelni, pedig tartásukat akármilyen nagynak, akár a „Nap fiának”, mindenki láthatta, nem halhatatlanok. Hiába tesznek bármit a sírkamrájába, érintetlen marad évezredekig. Egy a sorsa fáraónak, papnak és a piramisépítő rabszolgának.

A héberek között Istentől kapott szülői kötelesség volt a követő nemzedék tanítása. „Őket pedig figyelmeztessd a rendelkezésekre és utasításokra, és ismertesd meg velük az utat!” (2Móz 18,20) – kötötte Mózes lelkére Isten. Mindenkinek tudnia kellett, hogy Isten mit cselekedett népével. Az egész társadalom örökös érvényű feladata, és a legfontosabb utasítások egyike az oktatás és a nevelés. A fennmaradás érdekében meg kell a fiatalsággal osztani a szellemi értékeket. Aki a tapasztal-

latait átadja, az nem akar senkinek rosszat, hanem megkönnyíteni szeretné a boldogulásunkat. Ezt ajánlja a Példabeszédek könyvébe írt következő hagyomány (22,6):

*Neveld a gyermeket
a neki megfelelő módon,
még ha megöregszik,
akkor sem tér el attól.*

Feltűnően egyezik ezzel egy európai eredetű, sokkal későbbi (sajnos már-már feledésbe merülő) mondás: „Amit Jancsi megtanult, János sem felejt.”

Az egyiptomi rabságból szabaduló Izrael a honfoglalás és az utána következő évszázadok tapasztalataival teleírta a könyveit. Mind a héber fiú-, mind a leánygyermek szüleit kötelezték a királyok a gyermekek rendszeres iskolai taníttatására. *Scheiber Sándor* tanulmányt írt erről. Ő publikált egyik cikkében hutteri kódexek kötetstáblájában megbúvó héber betűket. Az egymástól évezredek távolságban működő iskolák oktatási programjába tűzték: a „törvény” (a Tóra és a teljes Biblia) szövegének ismertetését, a mindennapi imák és kötelességek fontos elemeinek elfogadtatását. Megmagyarázta a liturgiai események értelmét, és elbeszélte a közösség történelmi eseményeit. A munkát mindkét nem esetében választott belső tanítókkal végeztették. Ezzel garantálták a szemléletük folyamatosságát. Ha erre kívülálló nevelőt kértek volna fel, kockáztatták volna a pedagógiai céljaik teljesülését. Írás nélkül, szabálygyűjtemények híján elképzelhetetlen lett volna az ókori héber iskolák (zsinagógák) működése. A már szoba kerülő, XVI. századi, német nyelvű, hutteri kommunákban szintén ezek teljesítették az oktató-nevelői munkát. A nevelők tapasztalatot adtak át. A földi lét, az élet útján tanítottak járn.

A Mester és tanítványai

Megváltónk, Jézus Krisztus köré felnőtt emberek csoportosultak és tanítványaivá váltak. Bizonyára kijárták már az iskolát, de maradt még tanulnivalójuk tőle. Jézus Krisztus ismerte a prófétákat, és az őt bírálók szavaihoz kiválóan alkalmazta őket. Egyszer lehajolt és a porba írt. A Golgotán sem felejtette, és többször idézte a zsoltárokat.

Semmi okunk nincs arra, hogy „egyszerű, analfabéta halászberekről” beszéljünk, annál is inkább, mert a tanítványok az írástudóknak egyenrangú ismeretével rendelkeztek. Az Újszövetség történetei szerint az Üdvözítő és tanítványai mindenkor jártas partnerek voltak a vitákban. A jelentős ismeretanyag nem csak a betűk felismerésére szorítkozott. Elérte a szellemi színvonalat, amit mai szóval „teológiai tudásnak” nevezünk.

Szellemi színvonalukra példákat bőven találhatunk az apostoli levelekben. Elsősorban Pál apostol történetében, aki a héber nyelven kívül a görög költőket három esetben idézi. Athéni beszédében a panteista hallgatói „vallásosságát” méltatva szól, és igyekszik figyelmüket az „ismeretlen Isten” egyiszülött Fiára terelni. Az Apostolok cselekedetei szóhasználatában gyakori az „apostolok tudománya”. Pál apostol előbb héber, később görög iskolában tanít Jézus Krisztusról. Ehhez neki és a többi tanítványnak (apostolnak) megelőző időkből származó oktatásban kellett részesülniük. A pásztori levelekben felszólít egy megelőző tanulás (2Tim 1,13). „Tanításra alkalmas” férfiak keresésére inti Timóteust (1Tim 3,1–10).

Az apostoli levelek jelentős részét felfoghatjuk a krisztusi tanítás továbbítását szolgáló iratoknak. A bennük említett országrészek hatalmas területet fognak át. A szervezett gyülekezetek oktatási rendszerére épülő misszióhoz megfelelő tanítókra volt szükség. A tanrendszer ismertetése filozófiai felkészültséget, összehasonlító, kifejtő, didaktikai képességet igényelt. A szellemiek átadása és átvétele az első gyülekezetekben meglepően magas szinten állt. Az apostoli levelekből kiderül, hogy nem bírtak minden apostoli levelet megőrizni, a kanonizált iratok tudatos gyűjtése, esetleg szelekciója is szükségessé vált már az első században. Közel egy évszázadon át folyt a gyűjtés és a megőrzés. Nyilvántartották, feldolgozták, idézték az apostoli leveleket. Az egyházatyák nagyon jól érzékelték az apostoloknak tulajdonított iratok valódiságát. Az úgynevezett „apostoli atyák” iratainak szintén volt tekintélye. A keresztyén tanítás rendszerezte, kezelte és az üdvösség érdekében kanonizálta az őskeresztyén iratokat. Isteni gondviselés öröködött a munka felett. Bár vészelt el az apostoli kor iratanyagából, fennmaradt annyi, hogy a keresztyén eszméket és a tanítás rendszerét ennyiből tökéletesen megismerhetjük.

Pál apostol kéri a „hártványakat” a legszükségesebb téli ruháival. A lassan múló apostoli időktől több mint négy évszázadon át, amíg a szerzetesség elkezdhetette az ókori világ uralkodó nyelvére fordítani a szent iratokat, igen jelentős ez a szellemi munka. Akkor elkészült a latin fordítás, és új szakasz kezdődött a Biblia kortörténelmében. Addig viszont felépült és egyre terebélyesedett a hatalmas keresztyén eszmerendszer, a kinyilatkoztatott ige ismertetése, és a kijelentés értelmezése. Az apostolok és az egyházatyák nem a rang, dicsőség és vagyon, netalán a munkátlanság, kényelmes élet reményében válaszottak „papi hivatal”, hanem kortársaik százezreinek lelki és földi boldogulásáért éreztek felelősséget. Akkor is, ha ennek „bére” a vértanúság volt. Az életüket kockáztatták Jézus Krisztusért. A hitvalló keresztyének minden üldözés ellenére motiváltak maradtak a következő évszázadokban is, hogy megszólítsák kortársaikat „az írás üzenetével” (Róm 15,4).

Mindebből kiindulhatunk annak felismeréséhez, hogy az írás ismerete kapcsolódik hithez, erkölchöz és egyházakhoz. Aki a tapasztalatait átadja, az nem akar senkinek rosszat, hanem megkönnyíteni szeretné a boldogulásunkat. Az írás által a mindenkori tudománynak (úgymond még „a világi tudománynak” is) mélyre hatolnak a gyökerei a keresztyénség talajába.

Írás, hit, boldogulás

A sok nemzetiségű Európában a népek keresztyénné válása küzdelmes pályát futott be a történelem útjain. Ezeknek a küzdelmeknek összes vonulata mély nyomokat hagyott a fennmaradó lakosság nemzeti identitásán. A nyelv, a vallás – beleértve papjainak, iskoláinak és korábbi sorsának teljességét –, mindenben kimutatható a keresztyén művelődés áldásos nyoma. Nemcsak a kiüresedett templomok, romos műemlék, hanem a gondolkodásban és erkölcsi viselkedésben is olvashatók a kevésbé látványos nyomok. Nem a tudományosság, a képzettség szintjén, hanem más síkban. Mert nem a képzettség garantálja az „emberibb embert”, hanem a benne élő és megnyilvánuló Krisztus. Ő mutatja meg az embereken keresztül, hogy van magasabb szintű, boldog élet. A becsületes, erkölcsi gondolkodás, lelkiismeretesség, a megbízhatóság az emberek szívében, lelkében él, és Istenre mutat. Ennek nem a diploma

az alternatívája, nem is a politikai vagy általános ismeret enciklopédikus gazdagsága. Független az egyén anyagi sikerességétől. Inkább abban látható, hogy az embernek „szokásává válik” a Biblia olvasása, vagy nem. Foglalatosságai ellenére talál időt imádságos csendességre, vagy gúnyolódik az imádkozón. Az élő hitet hordozza szívében, vagy kijelenti: „Nincs ilyesmire szükségem!” Nehezen meghatározható, és semmilyen anyagi mérce nem létezik a mérhető különbség kimutatására, de van mégis. Az ember viselkedése a családban, a társ megbecsülése, a gyermekei iránti türelem. A Szentírás alapuló lelkiismeret birtokosa ebben példamutató. Nem használ ki „minden alkalmat”, amit csak elé sodor az élet, mint valami mocsos áradat. A hit különleges értéke és jelenléte az emberekben titkos, mégis nyilvánvaló. A hatalmas Isten jelenléte a különbség oka.

Földrészünkön különböző nyelvek vannak, de valójában az úgynevezett „holt nyelvek” sem haltak ki nyomtalanul. Hatásuk van a mindennapi életre, még akkor is, ha ezzel nem mindenki számol. Európa pluralitása mutatkozik a nyelvi és nemzeti sokféleségben. Első oka lehet az ókor utolsó hullámaival Keletről jövő, különböző nyelvű népek (barbárok) érkezése. Letelepedésük Európában, változó foltokban vagy óriási összefüggő területeken. A nemzetek, nyelvek, az iratok és az írásrendszerek mindezt bemutatják. Sajátosan torlódnak ezek a népek a kontinensünkön. Az Atlanti-óceán nem engedte tovább Nyugatra a népeket. Letelepültek a tengeröblöknél, a kisebb-nagyobb szigeteken, félszigeteken, ahol csak legelőt találtak a lovaiknak. Jó ideig folytatták a megszokott életmódjukat, aztán felhagytak a nomád vándorlással. Utoljára érkezett a magyarság. Új hazájukban működni kezdtek az asszimiláció ismert törvényei. Alkalmazkodtak a befogadó viszonyokhoz. Megismerték egymást az egykori ellenségek. Tompult a régi ellentét, megkezdődött a beilleszkedés. A keresztyénség alkalmasnak látszott békefolyamat szilárdítására. Fölvették a keresztyénséget, vele egy új világnézetet, és apró lépésekkel kialakult a mai tarka európaiság. A portyázások, a népek leigázása, a konfliktusok élezése nem hozott fejlődést. A győztesek is tizedelődtek a csatákban. A béke és a nyugalom viszont hatalmas olvasztótégelyt hozott létre. Felülkerekedett a józan ész, és kiegyensúlyozódtak a versengő érdekek. A keresztyénség felvétele után – való igaz – támadtak újfajta konfliktusok, és hosszú háborúságok dúltak. A harc sok áldozatot követelt. Tagadjuk mégis, hogy a keresztyénség mint a „szeretet vallása” csődbe jutott. A hódítás, a verseny és egymás iránti bizalmatlanság a népek közötti gyűlölködésből fakadt, azokból támadtak a háborúk, nem a keresztyénség miatt. A keresztyén hatalmasságok becsvágya, uralkodó ösztöne sem mosódott le a néhány csepp keresztyén vízzel. A hódítás gyilkos mániája mégsem keresztyéni tulajdonság.

Latin írás és betűrend

Minden európai írás a hozzá tartozó nyelv használatában lévő hangokat igyekszik ábrázolni. A legnagyobb tömegek Európában a latin nyelvcsaládhoz tartoznak. Őket követik az angolszász, a germán és a szláv nyelvek valamelyik változatát beszélő emberek. A magunkéhoz hasonló beszédet – igen ritkán hallunk, vagy éppen soha.

Ha Jézus Krisztus és a tanítványai idejéből térképet képzelünk magunk elé, a Földközi-tenger partvidékén hatalmas államot látunk. A mediterrán térségben óriási terület tartozott

a Római Birodalomhoz és a latin nyelvű civilizációhoz. Sokféle nép, nyelv, eszmerendszer igyekezett létezni Róma uralma alatt.

Az Újszövetség két római császárt említ meg névről: a „fenséges Augustust” (Lk 2,1) és utódját, Tiberiust (Lk 3,1). Az Augustusra apelláló Pál apostol egyik kihallgatása történetében (ApCsel 25,25) újra találkozunk a császár említésével, ám ott ez csupán a császári címre értendő. Ő azonban már nem az első, istenített császár volt. Valószínűleg Claudius Kr. u. 41–54-ben.

A római légiók minden irányban kiterjesztették a birodalom határait, és elvitték az erős, egészséges fiatal férfiakat katonának, rabszolgának vagy gladiátornak. Hatalmas birodalom kerekedett a Földközi-tenger körül a Brit-szigetektől és Dániától délre az afrikai Atlasz-hegységig. Nyugat-keleti irányban pedig az Atlanti-óceántól az Eufráteszig. A határok mentén erős csapatokat állomásoztattak, mert szinte minden irányból támadta a birodalmat valamilyen barbár nép, de a határokon belül a „római béke” páratlan fejlődésnek adott lehetőséget.

Augustus császár korabeli római vitézséggel és műveltséggel rendelkezett. Julius Caesar felnőtt emberként fiává fogadta, majd erőszakos halála után Augustus emelkedett a rómaiak uralkodójává. Az egykori köztársaságból így alakult ki a központosított hatalom. Több évtizedes uralkodása alatt Augustus császár idejében jutott a birodalom történelmi csúcsára. Képzőművészet, irodalom, építészet, filozófia élte virágkorát. Komoly oka van annak, hogy napjaink egyetemén a római jogot oktatják, a latin nyelv jelentős részt képvisel a tudományok körében, bár csak egyetlen állam van a világon, ahol a latin hivatalos nyelv, a Vatikán. Viszont igen sok ország egyetemén és nemzeti öntudatában jelen van a latin műveltség. A következő sorokban ezért a latin nyelvű írásbeliség részleteire térünk.

A rómaiak történelmét a főváros alapításától („ab Urbe Condita” Kr. e. 753) számítjuk. Kr. e. 27-ben lépett Augustus császár a trónra. Újabb 475 éves szakasz végéig kilenc császár követte. Kr. u. 70-ben elesett Jeruzsálem, és hosszú időre lezárult Izrael történelmi léte. A birodalom területe még növekszik ezután is, Pannóniába eljutnak a légiók, de Róma sorsa részben a belső zavargások, részben a barbár gótok betörésével Kr. u. 475-ben megpecsételődik. Ezzel az időponttal zárul a történelmi ókor. Jézus Krisztus születése és csodálatos földi élete a Római Birodalom történetének csúcspontjára esik.

A latin betűírás Jézus Krisztus születése előtt kialakult, de korábbi írásjelekből építkezett (ugariti, görög, etruszk). Főleg a görög betűk határozták meg a rendjét, de mutatkoznak eltérések is a göröghöz képest. Első kiegészítés a görögből hiányzó *c*, a latinra egyik leginkább jellemző betű, ami a görög γ helyére került, és mindig „*k* hangot” jelölt. A ϕ a görög betűsorhoz képest előbbre lépett, míg a görög ζ , η , ψ és az ω kimaradt. Az etruszkoktól vették át a rómaiak a *q* betűt. A ζ *z* hangként zárja a latin ábécét. Eredetileg az *i* és a *j* hang, valamint az *u* és a *v* hang betűje nem különbözött, de később használták az *u* és a *v* megjelölést (a *j* betűt nem). Eredetileg *y*-t sem használtak, de később átvették egyes görög szavaknál, esetleg eltérő hanggal ejtették ki. Végül 23 betűs lett a latin ábécé. Állítólag a latin betűsort a reformáció művésze, *Albrecht Dürer* állította össze:

A B C D E F G H I K L M N O P Q R S T V X Y Z

Az újlatin népek a betűsorukhoz kiegészítéseket vesznek igénybe. A mai német és az angol nyelvű íráshoz például a *w*-ét. A latin betűket használó magyar nyelvben a magánhangzók rövidek vagy hosszúak, amit ponttal vagy vesszővel jelzünk. Egyes hangokat két mássalhangzó betűjével írjuk: *cs*, *gy*, *sz*, *zs*, és az olasz nyelvhez hasonlóan ismerünk kettős (hosszú) mássalhangzókat is, bár ezeket nem úgy képezzük mint ők.

Az újlatin nyelvek saját hangjaikat módosító jelekkel látják el. A francia nyelv jellegzetes kiegészítése: *ç* A román nyelvben hasonló módosítás a *c*-nek ejtett *ț* (a *c*-t románul mindig *k*-nak ejtik), a spanyolok írásában az *n* betű fölötti hullámvonal \sim (tilde) szintén módosító jel. A latin betűvel író szlávok közül a lengyelek egy torlódó hangot *ł* betűvel jelölnek, a csehek egy jellegzetes torlódást pedig *ř* jellel. Több latin betűs nyelv használ mássalhangzóknál lágyító kiejtés jelöléséhez – például az *n*-hez – felső jelzést: *ñ*. A magyar *gy* hang talán a legnehezebben ejthető a nem magyar anyanyelveknek. A szláv nyelv a nekünk nagyon szokatlan jelzéssel operál: *đ*-vel jelöli, és a hangot a *d* hangjából vezeti le. Amikor egy külföldi kiejti a nyelvünk és nemzetiségünk nevét – „magyar” – helyes hangzást ne várjuk tőle! Hasonló a helyzet a nagyon gyakori *Nagy* családi névvel. Szomszédaink ezt sem kiejteni, sem megismételni nem tudják. (A „Nagy” helyett mondanak: *Nagi*-t, *Nádi*-t.)

A latin betűk formai elemei

A latin kőbe vésett betűk említésekor a rövid ismertetésünkben említsük meg, hogy nem volt kisbetűjük. A nagybetűs, kőbe vésett írássok formálása nekünk egyszerű és olvasható, mivel díszítő cikornyák nem egészítik ki, egyszerűen vonalakból, ívekből és körökből (ellipszisekből) formálták, a vonásokat általában nem vastagították. A betűk kőbe vésetése az egyszerűség következtében gyorsan és könnyen kivitelezhető voltak. A betűk formái jól láthatók, az írás áttört, világos, jól olvasható. Nehézségeket okoz a kiolvasónak a nagyon sűrűn alkalmazott rövidítés, amit csakis az egyes történelmi idősza-
kok ismerete könnyít meg. A latin szavak egybeírása különösen a nyelvet kevésbé ismerőknek okozhat további értelmezési nehézséget. (például az „és” szó latin megfelelője lehet önálló „et”, de egy főnév végére csatolható is lehet: „que”).

Rómában igény mutatkozott arra, hogy a kőnél lágyabb, az irhánál és a pergamennél olcsóbb anyagra gyorsan felírható és legalább valameddig tárolható betűket tudjanak produkálni. Esetleg igaz lehet, hogy Augustus császár idejében fátáblákra előzetesen felvitt viaszrétegekre gyorsírt szövegeket készítettek. Hogy ezek a feljegyzések az emberi beszéd sebességét követni tudták-e, eléggé kétséges.

Augustus császár Monumentum Ancyranuma (Ankarai emlékműve) a vésett latin betűk szép példája. Egyben érzékelteti az említett előnyöket és nehézségeket: a leghosszabb terjedelmű nagybetűs latin feliraton olvasható első két szó: RESGESTA.

A görög betűk minden más európai betűrend kialakulásánál mintáértékűek voltak. Latin kisbetűs iratok az aacheni Karoling (Charlemagne) dinasztia szerzeteseinek szorgalmából származó újszövetségi másolatok. A minusculák (kisbetűs iratok), mint újszövetségi tradíciók képviselői a szigorúbb bibliakritika nézőpontjából kisebb értékűek a maiusculáknál

(nagybetűs kéziratoknál). A teológusdiákok a francia uralkodó támogatásával készült nagyszámú újszövetségi kéziratokról jól tájékozottak. Fennmaradt viszont az indoklás: Miért halmozták fel a kódexmásoló barátok a palotában a kézírataikat? Arra egyetlen válasz adódik: nem volt könyvnyomtatás, és a gazdag fejedelmi könyvtárak kincseit, a színes képekkel, iniciálékkal díszített könyveket, diplomákat máig büszkén mutogatják világszerte. A könyvek gyönyörűek, olyan szépek, hogy szinte nem mer kézbe venni egyet is. Nem is szolgálták a tanítást a könyvnyomtatásig.

A latin betűrend kialakulását egyesek szerint megelőzte a glagolita írás, amely nagy rokonságot mutat a cirill betűkkel, főleg nyugati szláv népek között (például horvátok) használták, de újabban feltárták a Kis-Balaton közeli Zalaváron is egy felületet glagolita írással. A nyelv elsőbbségét a latinnal szemben vitatják.

A bibliai időkig visszanyúló keresztyén és névtelen forrásokból meglepő szellemi értékek kerülnek napvilágra. Egy klasszikafilológus a bibliai korok szellemi kincseiből bányászta elő az úgynevezett „Sator-formulát”. Ez egy ókeresztyén kód, éppen olyan, mint a rabszolgák homokba rajzolt hal formája, esetleg egy latin keresztt, amit bármilyen eszközzel pillanatok alatt lerajzoltak, ha bárkiről szerették volna kideríteni, hogy Krisztusban testvérük-e. A Sator-formula különös betűhalmaz:

ROTAS
OPERA
TENET
AREPO
SATOR

A sort jobbról balra, és balról jobbra is kezdhetjük. Keresztbe olvasva minden sorában ugyanezt kapjuk. Az egyes szavak jelentése ismeretében sem jutunk a titok nyitjára: Arepo vető óvatosan tartja kerekét.

Van egy másik latin szellemi csemege, amivel a hitvallók kifejezték vallomásukat Jézus Krisztusról.

R
E
LEXAP
U
L

A négy latin szó kapcsolatban áll Jézus Krisztussal: Rex = király, Lex = törvény, Pax = béke, Lux = fény. Bármelyik irányból olvassuk, a középpontban Jézus Krisztus áll. Az akrosztikon (névrajtás) formájával fejezi ki a Megváltót és keresztyét.

Középkori magyar latinság

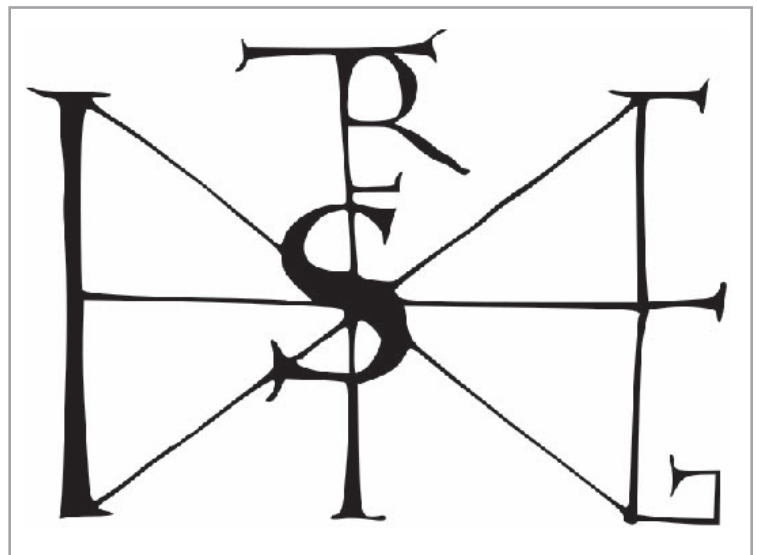
Augustus császár ankarai emlékművének első szavai sok évszázadig mintaértéket képviselnek a középkori nemzeti krónikák műfaji elnevezésére. Mindent összegyűjt a hős jellemzésére, hiteles és meseszerű adatokat. A „Gesta Hungarorum” elnevezés Anonymus névtelen jegyzőjétől („Magyarok történelme”) sok más középkori írással ennek jegyében műfajként értelmezhető.

A latin kódexeket rendkívüli gondosan készítették. A sorokat aprólékos gondnal méretre szabták, a

mondatokat kolumnákra (oszlopokra) osztották. Az egybefolyó sorokat betűnagyság, változatos formák, virágos díszsorok betagolásával tették változatossá. Ezenkívül címerekkel, jelképekkel, színekkel, aranyozással díszítették a kalligrafált szövegeket. Egy-egy kódex – mai szóval – dizájnja (formatervezése) az esztétikum művészi fokán állt.

A magyarság nem kapkodta el a krisztianizációt (keresztyénség felvételét). Így jutunk el a tizedik századig, mint egész Európa rettegett népe, még Svájcban is énekeltek: „A magyarok nyilaitól ments meg, Uram, minket!” Aztán kiderült, hogy a magyarok rettenetesen a harcban, de a terített asztalnál vidám fickók. A Lech mezején 995-ben elszendvedett katonai vereség és a keresztyén igehirdetés lecsendesítette őket. Európa közepén az életben maradás szükségessé tette a beilleszkedést a szomszédos etnikai környezetbe, kultúrába. Tanulni kezdtek a magyarok, *Vajk*, a későbbi apostoli király, írni is megtanult. Bölcs keresztyén, bár erőskezű uralkodóvá vált, és a pápától koronát kapott. *Géza* fejedelem úgy döntött, hogy keresztyén neveltetésben részesíti, és *Adalbert* prágai püspökkel megkeresztelteti a fiát, aki akkor talán felserdült fiatalember volt. A püspök a korabeli krónikák elmondása szerint az ifjút egy medencébe állítva „a kenetes keresztyénbe” bemeztette, az aktus tehát nem *Benczúr Gyula* festménye vagy az utána néhány évvel készített ábrázolások szerint zajlott le, hanem a Jézus Krisztus evangéliumában megírt módon. Ezzel vált lehetővé, hogy Istvánt királlyá koronázzák (1000 karácsonyán, vagy 1001. január 1-jén). Történetírásunk ezt a napot a keresztyén Magyarország alapítása kezdetének tekinti. A latin nyelv a keresztyénséggel érkezett hazánkba. A magyarság nyugati orientációja – akár katonai, politikai vagy bármilyen hatásra – a X. század végén véglegesen lezárja a bizánci hegemoniát. Írásunk nem a görög testvérpár, *Cirill* és *Metód* szerzeteseknek egy évszázaddal korábbi hagyományát fogadja el, hanem a nyugati, latin kultúrkör erőterébe kerül.

Az államalapító királynak különös a szignatúrája. Geometrikus kerethez latin betűk kapcsolódnak: Stephanus Rex = István király. A római katolikus kánonjog szerint az Árpád-házi uralkodók első szentje. (A baptisták között személyekre és tárgyakra vonatkozóan a „szent” kifejezés alkalmazása vitatott.)

István király szignatúrája

A korona görög feliratai

A pápától kapott, kincset érő fejdísz, a magyar királyi koronán – alig elképzelhető és meglehetősen elhallgatott valóság – a tűzzománc ikonokon (Jézus Krisztus, a nyolc apostol és a szentek képén) kizárólag görög betűs feliratok láthatók. A korona egész szimbolikája az ortodox keresztyénség hitvilágáról szól. A történelmi fordulat irányáról tudva nagyon érthetetlen, hogy egyetlen árva latin betű nincs a Rómából hozott koronán. Úgy tartják, hogy két részét, a latin diadémot és a boltozatos görög koronát „valamikor” összeforrasztották, és át is alakították. Ez magyarázza, hogy csak nyolc, nem tizenkettő apostolt ábrázolnak. Az írott történelemben sajnos nincs magyarázat a két rész összeforrasztásáról, de az átalakításról sem. A görög korona közepén lévő, Jézus Krisztust ábrázoló ikont átszúrva keresztet helyeztek be, ami valamilyen baleset következtében még el is hajlott. A „világok Ura” (Pantokrátor) nevének négy betűs rövidítése látható, vagyis: IC XC (Iesus Christus). Díszes textilanyaggal burkolt görög trónusán ül az Úr, és baljában könyvet tart. A görög korona hátsó pántján még egyszer megjelenik a Pantokrátor-ikon. A szentek képei és rajtuk a megnevezésük mind görög. Latin szent nincs közöttük. Hogy került egy latin és egy görög korona Rómából Esztergomba?

Akkor még nem szakadt ketté a keresztyén egyház, római székhelyű nyugatira és bizánci székhelyű ortodoxra, de volt ellentét a birodalom keleti meg nyugati része között, beleértve a pápát és a pátriárkát, ami 1054-ben kiátkozássá fajult.

Az alsó diadém lenne eredetileg római, a felső rész pánatokkal, függőkkel viszont görög. A roppant értékű nemesfém, gyöngy, tűzzománc, apostoli képeinek hiányossága, javítgatásai a korona ismert és ismeretlen eredetű sérülései sok mindent sejtetnek. A Bécsi képes krónikában található egy zászlót és pajzsot tartó nem koronás férfialakot. Ő lenne István király. Talán 1358-ban kezdték írni a krónikát, illusztrátorok készítették a képeket. Munkájukat előre kijelölték, de ismeretlen okból nem fejezték be. Ettől függetlenül a művész kétségtelenül közelebb állt a valósághoz, mint a mai robosztus férfit ábrázoló képzőművészeink. Ugyanebben a krónikában látható egy újabb ábrán három illetéktelen férfi, köztük egy lovas, amint elrabolják a magyar koronát. Az elrablásról nem tud semmilyen leírást a történelmünk. A kép, egy lovagkori baldachinos széken ülő alakot és egy páncélos vitézt ábrázol a lovas rablók környezetében.

Bizánci lehet az állami címer jobb oldali mezőnyében látható „kettős kereszt” (ami Szlovákia állami címere is), csak a XII. században jelent meg latin szertartású egyházi körökben. Sem a koronán látható egyenlő szárú szimpla kereszt, sem a kettős kereszt nem illeszkedik a pápai szimbolika körébe a XI. században. A nehézségeket kegyes történetek, mondások és nyilvánvalóan célzatos magyarázatok kísérik meg indokolni. A jelen megjegyzésnél többet mondani szükségtelen.

A koronázási ékszer: Korona, jogar, koronázási palást és országalma. Az utóbbi ékszer dísztelen, mindössze egy címerpajzs ábrájával és a kettős kereszttel egészül ki. Egyszerűsége, kivitelezése feltűnően eltér a többi koronázási tárgy aprólékos díszítéseitől. Azok művészi ötvösmunkájához képest az országalma szegényes egyszerűsége újabb problémát vet föl. Lehetetlen, hogy ezeket egy kéz, egy műhelyben készítette volna. Az is kétséges, hogy az első király kezébe egyszerre kerültek volna. Mindenesetre a koronaékszernek így

együtt a magyar király személyiségéhez kapcsolódnak. Misztikus tárgyak, és a korona későbbi jogilleszkedése mind ezt fokozza. Népünk szemében csodálatos és különleges darab.

A fraktúr írás

A fraktúra törést jelentő latin főnév. A nyomdaipari kifejezésként egy határozott betűfajta, nyomtatott gót betűket jelent. Ebben az értelemben kerítünk sort a vizsgálatára.

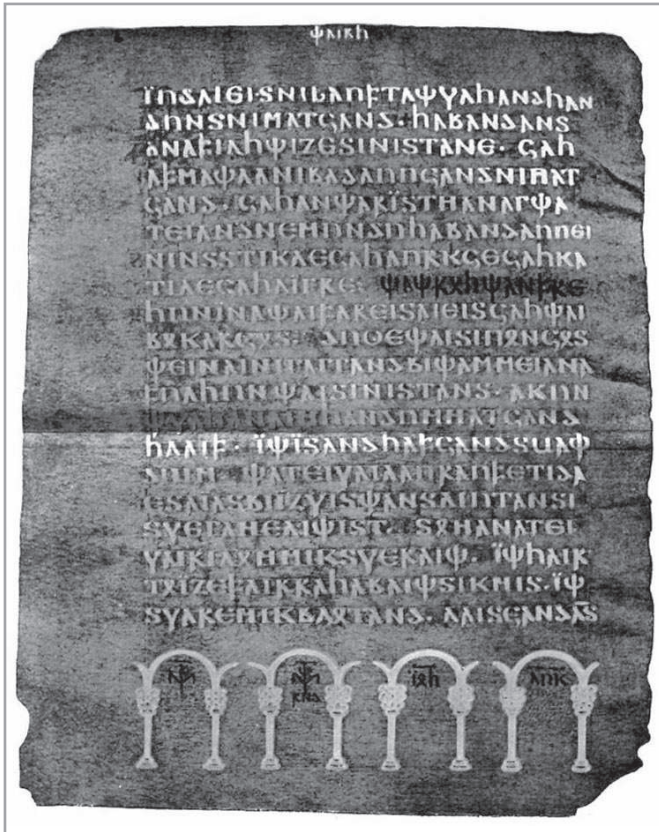
Kísérjük végig az úgynevezett gót betűírás több évszázados útját! Előrebocsátva, hogy az eredet helyét, idejét, sőt az elterjedés körét sem tudjuk megbízható pontossággal kideríteni. Öles lépésekkel haladva a história ösvényein meglepetésekkel találkozhatunk. Már is látjuk, hogy a betűk nemcsak közvetítenek gondolatokat vagy fogalmakat, önálló történetük van.

Az ókor végét hozó népvándorlás tömegei több hullámban zúdultak Európára, és a legyőzhetetlennek hitt Római Birodalom erejét megtörték. Róma, más népek egykori leigázója rettegett, féltette értékeit, kincseit, művészetét. A „barbár” népeknek szintén volt írásrendszerük. A germánoké például a rúnairás. Ebből azonban nem áll rendelkezésünkre egész könyv, de még egyoldalnyi levél sem, csak igen csekély töredékek.

Ahogy ez a történelemben lenni szokott, akadt egy „szinkretista”, aki kompromisszumot talált. *Ulfilas* (vagy másként *Wulfila*) püspök származására tekintettel a bizánciak görög nyelvét éppen úgy ismerte, mint amennyire részben gót, részben görög vér folyt az ereiben. Ulfilas püspöknek menekülnie kellett, a mai Bulgária területén harmincévi munkába temetkezett. Görögből a gótok nyelvére fordította a Bibliát néhány öszövevényes könyv kivételével. Tisztelve a Szentírást, egy új ábécét alkotott a munkájához. 27 betűjéből legtöbbet a görögből vett át, többet a latinból alakított át, és néhány a rúnairásból származott. A Bibliát olyan mélyen tisztelte, hogy nem önmaga iránt, hanem a kezében formálódó szöveg csodálatos tartalma iránt 118 levelét ezüst betűkkel formázta. Uppsalába őrzik a bibliafordítását, az „Ezüstkódexet” (Codex Argenteus. Lásd 54. o.). Isten megáldotta a munkáját, mert gyilkos versengéseket állított meg, hogy az emberek öldöklő kezeit imádságra kulcsolja.

Ha egymás mellé írjuk az új ábécét és a görögöt, feltűnik a felsorolás (ábécérend) hasonlósága nemcsak a göröghöz, de a cirill betűsorhoz is. Egyes betűk hiányzanak a görögből (például a „c”), bár a cirill ábécé ismeri a „c” betűt. Az új gót ábécé tehát pont úgy kezdődik, mint az oroszoké: á-bé-vö-gödö-e... A későbbi betűk besorolása eltér más betűrendektől. Ez az írás terjedt el Európa három régiójában: Svédországban, Spanyolországban, sőt a Krím-félszigetről is került elő irat, amelyek inkább az orosz beszéd nyelvemlékei, mint a Bibliáé.

A korai bibliafordítások munkája mindkét esetben súlyos próbatételek alatt zajlott le. *Jeromos* Betlehemből, egy barlangban fordította latinra a Vulgátát, és alig néhány évtizeddel később a gót fordítást készítette el Ulfilas a Rhodope hegységben. A munkához nagy felkészültség, csend és egyedüllét kell, de a roppant szegénység és magánosság inkább akadály. Isten mindkét szolgálójának megadta a felsorolt körülményeket, és elmondhatjuk: tökéletesen teljesítették életük nagyszerű feladatát.

Ulfilas uppsalai Codex Argenteusának egy lapja hasonmásban (Márk 7,3)

A gót betűs ábécé

A gót betűs írás számos módosulása után *Ludwig Sütterlin* kifejlesztette a „német írás” nagy- és kisbetűs kurzív formáit. Ajánlatára 1934-ben vezették be az alapfokú oktatásba ezt az írásmódot. (Hazánkban is körülbelül akkor.) Feltűnő változat az „é” hangzásra alkalmazott régebbi hurkolt betű és a későbbi egyenes vonalú. A kódexekben van példa mindkettőre, de a gyülekezeti múltunkkal összefüggő iratok e hurkolt betűt használják. (Lásd a később bemutatott két aláírás hurkolt e betűjét és a Sütterlin-írás törtvonalas formáját.)

A német ábécé tehát 33 betűt foglal magába. Eltér a betűrend a nálunk használt latin betűrendtől. A betűsor hagyományosan az *á* hangtól a *z*-ig (cettig) tart, mint a latin ábécé. A pontozott magánhangzók kiegészítéseknek számítanak. A mai német betűsor ezeket a pontozott hangokat az alaphangokkal egyformán sorolja be. (Lásd a belső hasámban.)

Hiányzik a magyar *cs*, *gy*, *ny* betű (a *dz* és *dzs* is). Nekünk szokatlan az *s*-*sz* elhelyezkedése, és az elnevezése is szembeötlő. Létezik az „egyenes” *sz* hang, ami mellé sorolták görög mintára (a szó végi *ς*) megfelelőjét. Az éles (scharf) *ssz* önálló betűformája. A *tz* a régi gót betűsorból került az újba, a kiejtése erős *c* hang. A német *s* hangot a németek három összekapcsolt betűvel (*sch*) jelöli. A táblázat végén ékezzettel módosított betűk következnek: az „Umlaut” számítógéppel is előállítható: *ä*, *Ä*. Ez a nyílt *e* hang. A felsorolást két módosított betű zárja: *ö*, *ü*.

A gót betűs kéziratokban nem volt mindig pont az *i* betűn, s ezzel óriási zavarok támadtak, mert nem különbözött az *i* a *c*, az *m* és az *n* betűtől semmiben. A betűsor „hivatalosan” *z*-vel („cettel”) jelölt *c* hanggal zárul. (Van ilyen német

á	u	au
b	b	β
c	r	ʀ
d	ʒ	ʒ
é	u	ē
f	f	f
g	g	g
h	h	h
i	i	i
j	j	j
k	k	k
l	l	l
m	m	m
n	n	n
o	o	o
p	p	p
q	q	q
r	r	r
sz	ʃ	ʃ
(Stuß esz)	ʃ	—
(scharfes ß)	ß	—
t	t	t
u	u	u
v	v	v
w	w	w
x	x	x
y	y	y
(zet)	z	z
tc	tc	—
s	s	—
(Umlaut)	e	ö
ö	ö	ö
ü	ü	ü

Írott gót betűk, hangzásérték szerint

mondás, amit régebben a magyarok is használtak: „Ától cetig”.)

A kézzel írt gót betűk kis- és nagybetűs oszlopát egyszerűbb volt kézzel leírni. Magyar olvasóknak összetéveszthetők különösen a nagybetűk: a *C* és az *L*, a *K* és az *R*, az *M* és a *W*. Aki a gót kézírást latin betűkre átírja, koncentrálnia kell a figyelmét. A betűsorban nem jelölik a *c* jellel erősített *chá* hangot (például a Buch főnévben), bár ez kiejtési nehézséget okoz nekünk, de felismerése egyszerű. Megoszlanak a vélemények, hogy a több tucat *Sp*-vel és *St*-vel kezdődő főnevet külön betűknek kezeljük, vagy az *esz* hang után a szoros ábécébe soroljuk, ahogy a második betű (*p* és *t*) következik. Eredeti német szó *ch*-val nem kezdődik (mint Church), ezért a kemény *h*-nak nincs nagybetűs alakja. Így okoskodott *Hitler* idejében a „német betűk” kitalálója, Ludwig Sütterlin, a felső-bajorországi grafikus.

Az első magyar kódex

A „codex” latin kifejezés, eredetileg kivágott fát, tuskót, vagy megmunkált fadarabot jelent, és az átvitt értelme ezzel áll kapcsolatban. Az állati eredetű pergamen (hártya) lapot fűzték össze, és bőrrel fedett fatáblák között rögzítették. A középkori anyag és technika ezzel szolgálta az írásbeliséget.

Miután Ulfilas püspök betűket formált, nyelvet a néphez, hitet a pogányokhoz igazított írásjeleivel. Munkáját követve 1450 körül elkészült az első magyar kézirat, az úgynevezett *Jókai-kódex*. A gyakran változtatott gót írás a koraközépkori kódexek kedvelt betűrendszere lett. Magyarul szintén látható írásmód. Például a tihanyi apátság alapító levele (a „hodu utu”), és a *Jókai-kódex*ben a nagyszerű asszisi szerzetes, *Ferenc* legendárium a „fordolt farkassal”. Ezzel a farkas „fordolási” legendával a mi rendszeres teológiánk nincs ellentétben. A szent ember szavára az emberölő farkas szót értett, megtért („fordolt”), és soha többé nem ölt embert, sőt állatot sem. *Ferenc* kezéből evett, és úgy követte, mint egy jámbor kutya. A mi teológiai nézetünk sokat foglalkozik az egyéni megtéréssel. Az evangéliumi gondolkodás alapja, hogy az egyén hagyja el bűneit, mint a farkas a gyilkolást. Forduljon Isten felé, és kövesse Jézus Krisztus, a szelíd mester tanítását.

Európa közepén életben maradásunk tette szükségessé, hogy minden közeli szomszédos nép kultúrája, etnikai jellegzetességei, nyelve ne legyen előttünk ismeretlen. Területünkön tehát mindkét írásmód megjelenik. Latin és gót betűket felváltva használtunk, ahogy éppen alkalmasabbnak látszott.

A népek szívében élő ellenszenv gyakran meglepő irányból és zugból tört ránk. A fokozott nemzeti gőg, máskor a „korcsma göze” oldotta a gátlásokat. Sajnos hasonló esetek felróhatók a Kárpát-medence lakói közül valamennyinek.

Amikor a latinul értő német papok a gót betűs kódexekbe írtak, a prioritás a Vulgata latinságának kedvezett. Ez volt a bölcsesség, a tudomány és a művészet nyelve. A fraktúra írás másodrendű, hovatovább „barbár” írásnak számított. Soha nem írták gót betűkkel a „tudományos” latin szöveget. Váltottak a kézírásukon, és a latint latin betűkkel írták a gót betűs szöveg közé. Maguk a németek is együtt emlegették a gót betűket, nemzetük legnagyobb nyelvi változatát a lenézett „Plattdeutsch” dialektussal. Alsóbbrendűnek nézték a németek a saját „fajtájukból” azt a nyelvet vagy embert, aki azon tudott. Egymillió ember használja a mai napig a szász eredetű

„platt” nyelvet. A szó jelenthet lapos, sík, vagy éppen alsóbb fogalmat. A „Niederdeutsch” kisebbségű lesz a „nagy német” (Hochdeutsch) ellenében. A „nagy német” a holland mélyföldek lakóra hivatalosan a „Niederland” szót használja, amit tévesen „alsóvidéknek” is fordítanak néha. Nem is fordították „plattdeutsch-ra” a Bibliát. *Luther Márton* és a követői szintén kihagyták a munkát, mígnem a Wycliffe-misszió elkészítette.

A reformáció százada és a gót betűk

Luther Márton, a kortárs evangéliumi szabadegyházak vezető tudósai, és a svájci reformátorok egyaránt felismerték a nemzeti nyelven írott Biblia szükségességét. Nem sokkal a könyvnyomtatás feltalálása után kiadta *Froschauer Kristóf* 1529-ben az első teljes német Bibliát, amit később „zürichi Bibliának” is neveztek. *Luther Márton*nak is küldtek egy ajándék „zürichi Bibliát”, amit Wittenbergben 1543. augusztus 31-ikén kelt levelében megköszönt. Elismerte a fordító és a nyomdász munkáját, akit „derék, előrelátó barátjának nevezett”, de rögtön vissza is utasította, mert „szánalmas tévelygőknek” tartja őket, akiket „a pokol vár”. „Nem akar velük a kárhóztatásban és istenkáromlásban részt venni.” Pedig a fordítók között nem csupán anabaptista munkatársak, hanem általa is elismert svájci tudósok voltak, akik elfogadták *Rotterdam* *Erasmus* szakmai segítségét.

Amikor Zürichből Morvaországba vándoroltak a „svájci testvérek”, *Hubmayer Baltazár* kérte, hogy *Froschauer* telepítse át üzemét a morvaországi Kralicba. Ez megtörtént, és ott nyomtatták ki *Hubmayer* kiadványait. 11 évi munkával készítette el *Luther Márton* a saját bibliafordítását 1534-ben. Ezzel a csodálatos szépségű kézirat, igen drága Bibliák kora lejárt, és nyomtatott, olcsóbb könyv került az emberek kezébe. Azért nem voltak éppen azok sem olcsók, csak a Brit és Külföldi Bibliatársulat jótékony segítése tette lehetővé a Szentírás egészen olcsó terjesztését Európa protestáns lakossága között. Azután is önfeláldozó emberek kockázatos küzdelme maradt a „kolporteur-ök” (házaló bibliaterjesztők) munkája.

A két világháború közötti időkben nem volt olyan reformatori tradíciót követő hazai egyház, ahol bármelyik hazai evangéliumi közösséget ne szektázták volna. A papok a híveiket úgy tájékoztatták, hogy valamennyi ilyenfajta szakadár hívőt felfogásuk miatt személyes ellenségüknek tekintsenek. *Dr. Somogyi Imre* hitközségi elnök azonban ennek ellenére tiszteletben tartotta a nagy reformátorok áldásos munkáját, hovatovább azt is elérte, hogy megtanulják *Hubmayer Baltazár* nevét, a háború után pedig egy budapesti közgyűlésen megkövessék az egykor üldözött hitközséget. *Prof. dr. Lehoczky Dezső* egyik egyháztörténelmi munkájában tiszteleg a reformátorok előtt, bár sajnálkozik az egykori anabaptista hívők zaklatásáért, elévülhetetlen érdemüknek tartja a Szentírás iránti tiszteletet, a nemzeti nyelv használatát az istentiszteleteken, és a törekvést az apostoli egyszerűség követésére.

A reformátorok tisztelete

Visszatérve *Luther Márton*, *Zwingli Ulrich* és a „harmadik reformáció” (anabaptisták) barátságatlan viszonyára, két tényezőt tartunk szem előtt! *Luther* durva, szarkasztikus stílusát, a hitviták hangvételét igyekezzünk elkerülni az igazság fejtegetése közben! Semmiképpen ne folytassuk öt évszázad múltán! A két reformatori irányzat között sem volt kifinomultabb a

retorika. Más történelmi személyiségek között is sértő volt a hangvétel – a szabadságharc hősei között is –, ők is éppen olyan kíméletlenek voltak egymáshoz, de nem ezért tiszteljük őket. A ránk maradt anabaptista kéziratokban viszont nem találunk gyalázkodást, csúfneveket még a halálosan fenyegető reformátorokat sem ócsárolják. A másik tényező mindennél időszerűbb: ki kell engesztelődnünk a mai, ökumenikus barátság érdekében. A reformáció hősei olyan jelentős lépést tettek a régi felületes és névleges, kifogásolható keresztyénségtől a Szentírás szemléletéig, hogy annak értékét az emberi gyarlóságok ellenére sem hagyhatjuk figyelmen kívül. Evangéliumi missziót végezni a saját hitvallás ortodox ragaszkodásával soha nem lehet. Senkinek sem válik dízére, ha keresztyén embereket vagy szervezeteket igyekszik lejárítani.

Sebastian Franck (1499–1543)

Más irányból is támadták az anabaptistákat. *Sebastian Franck* egy felekezethez sem elkötelezett német történetíró, 1531-ben kiadott „Kronikáiban” leírja a napi eseményeket és magyarázatokat. A törökök megjelenését Európa közepén a zavargó, változó reformáció ellentmondásos jelenségeire vezeti vissza. Ismeri a népegyházakat és az anabaptistákat is. Úgynevezett racionális spiritualista. (Nem spiritiszta!) Mondhatnánk, mindent „lelkileg” értelmez. Csakhogy ezen ne értsünk pozitívumot! A spiritualisták csoportja „lelkileg” elfogadta a megtérést, a hitvalló keresztséget, de ténylegesen nem gyakorolta. Egyfajta túlélési stratégiát követett. Akik szint vallottak, könnyen máglyára kerülhettek. Akik „lelkileg” fogadták el a harmadik reformáció tanításait, azoknak nem lett semmi bántódásuk. Főleg akkor nem, ha hallgattak róla. A pápai hatalmat elítélő protestánsokról viszont azt állítja Franck, hogy a „papírost” (a Biblia lapjait) „imádják” a pápa

helyett. Sokallották azt a szellemi kötődést, amivel a reformáció harmadik ágának nevezett – bár heterogén – anabaptisták mindenben a Szentíráshoz ragaszkodtak. Franck születési helye (Donauwörth) után a svájciak német misztikus filozófusnak tartották Sebastian Franckot, aki a törökök betörését az apokaliptikus csapásokkal azonosította. Ezt figyelembe véve ne is védekezzen hadakkal ellenük a keresztyénség! A magyar *Révész Imre* szintén misztikusnak tartja Franck Sebestyént, akit ezekkel a szavakkal jellemez: „Csendes álmodozóként éli át egyéni vallásosságát szent szabadságát.”

A hutteri kódexek és műfajaik

Amikor múltidéző iratokat emlegetünk, nem tekinthetünk el attól az előttünk oly igen fontos tényről, hogy anabaptista eleink nagyon sok könyvbe fűzött kéziratot őriztek. Elképzelhetetlenül gazdag hagyatéék lenne, de barbár és tömeges elégetésük gyérítette az eredeti, de feltételezett gazdagságot. Pozsony és Nyitra megyében a jezsuiták a piactereken kocsiszámra égették a könyveiket. Hazánkban a huszadik század harmincas éveitől több kutató ismertette a rejtélyes okból megmentett habán kódexeket. A szerző is részesült abban a kegyelemben, hogy több évtizedes munkája idején néhányat átolvashatott és publikálhatott. Tanulmányokat és könyvet írt erről a témáról. A munkához elkerülhetetlen volt a gót kéziratok ismerete. *Kirner A. Bertalan* követte a kódexek ismertetésében a kézenfekvő és egyszerű elnevezésüket: „habán kódexek”

Habán kézműves – korabeli rajz

A könyvek az egykori anabaptisták egyik pacifista, máig is kommunákban élő és magukat „hutteri testvéreknek” nevező közösség birtokában voltak. *Hutter Jakob* tiroli származású, de a gyülekezetet Morvaországban, 1533-ban alapító szervező volt. Visszatérve szülőföldjére letartóztatták és Innsbruckban máglyán kivégezték. A borzalmas esemény után harminc évre kilenc levelét gyűjtötték össze. Némelyik angol nyelven és nyomtatásban is megjelent.

A hutteri testvérek kódexeinek előállítására változott a középkor lemosható pergamenjeihez képest. A fatáblák bőrbor-

ritása a csatjain kívül további díszítést kapott. A merített, vízjeles papír („rongypapír”) olcsóbb nyersanyag lett. A papírról többé nem moshatták le a ráírt betűket, de mégis sokkal olcsóbb volt, mint az állati eredetű hártya. Egy ív papír nyolcadrét hajtogatott, varrott, a könyv gerincéhez erősített, lap-számozatlan köteg a hutteri kéziratos kódex állaga. Minden oldal kezdő sora az előtte lévő oldal végén is fel van tüntetve a folyamatosság biztosítására.

A hutteri kódexek műfaji jellegét egy bécsi illetőségű tudós, *Joseph Beck* már a XIX. században a következők szerint katalogizálta. Az egyik legnagyobb számú (15 kötetes) gyűjtőhelyen, az erdélyi Gyulaféhevárott a „habán kódexeket” a következőképpen csoportosította:

Történelmi iratok (krónikák)
 Levelek
 Énekeskönyvek
 Dogmatikai iratok
 Pedagógiai iratok
 Bibliamagyarázatok és bibliai történetek
 Egyéb iratok (például gyógyászati vagy rendtartási előírások)

A felvidéki leggazdagabb gyűjtemények közül Pozsonyban a 28 kötetes gyűjtemény hasonló besorolása olvasható. Budapesten az Egyetemi Könyvtárban 18 kötet van. Az esztergomi primási levéltárba került 27 kötet Nagylévárdról, valamennyiben a konfiskálás ténye és dátuma. Ezt a gyűjteményt mikrofilmezték, és a felvételek láthatók a Magyar Tudományos Akadémia mikrofilmtárában. Legnagyobb az énekeskönyvek száma. A gyűjtemények nem egyformák, az énekek kötetenként különböznek, nincsenek egységesen sorszámozva. Igen hosszúak és nem dicsőítő jellegűek, hanem inkább sorsukat feltáró és hitüket gondozó írások. Jellegzetes a könyvek külső megjelenése, a kéziratok stílusa, ornamentikája. A jezsuita „hittérítők” elcserélték nyomtatott könyvekre, így gyűjtve be a könyveket. A renitensekkel szemben „üdvös erőszakot” alkalmaztak. Aki kikerülte a máglyát, azt elhurcolták, esetleg eladták az Adriai-tengeren gályarabságra. A szüleiktől megfosztott gyermekeket árvaházban „átnevelték”, valóságos „janicsárként” a hitehagyottak elleni akcióikban használták fel őket. A kierőszakolt „áttérés” során elkérték és kicserélték a könyveiket. Más egyébre nem is kötelezték őket, mint rendszeres misehallgatásra. Vasárnap délután az összejöveteleiket nem tiltották. Ilyenkor elővették a régi hutteri könyveik megmaradt példányaikat, olvastatták, és buzgón imádkoztak saját szavaikkal. Fel kellett számolniuk a termelőközösségeiket is, de a céhekben végezhetek ipari munkát. Feshették díszedényeikre a megszokott ornamentikát, bár változott a régi színskála, megszűntek a „fehéredények”, készítettek szenteltvíztartót. A vízimolnárok, különböző fém- és fafeldolgozó iparosok, gyógyító szolgáltatások, terményfeldolgozók, tanítók ilyen célból egybegyűltek. Bécsben *Millard Ede* idejében is összejöttek a buzgó római katolikusok „háromszázéves könyvek” olvasására. Az egykori Magyarország más területein szintén hagytak néhány telepet. Későbbi tanulmányozás érdekében készült róluk – szintén kézírással – hatalmas jezsuita elemzés, amit megőrzött az esztergomi könyvtár. A helyi tudósok viszont megjegyezték, hogy az eltelt évszázadok alatt ezt a munkát senki sem olvasta el. A

hutteri kommunák hanyatlása még igen soká tartott. Látszat szerint „hitbuzgó római katolikusoknak” tekintették őket. Az egyház az elkobzott vagyonukat jogos tulajdonának tekintette.

Nyugat-Európában több gyűjteményes jellegű kódexet találunk. A mennoniták kanadai oktatási központjában, Torontóban, 1998-ban 348 oldal terjedelmű bibliográfiát adtak ki. Szerzői abécérendben sorakoznak és több ezer hutteri kódexről számolnak be. Például összegyűjtötték azokat a leveleket, amelyeket püspöki székhelyükről küldtek a bebörtönzöttekhez, illetve amelyeket onnan küldtek nekik. Az egyes iratokat „Sendschreiben” elnevezés alatt (körlevelek, üzenetek) tartják nyilván.

A torontói katalógus az egyetlen nyugati könyvlista, amiben hazánk és a környező utódállamok újabb kiadványai, tanulmányai könyvészeti pontossággal szerepelnek. Ausztriában azonosítottunk egy kötetet, amelyeket a múlt század harmincas éveiben találtak meg. Énekek és állatgyógyászati feljegyzések vannak benne. Különös társítás a kolligátum! Kellott egy állatorvosnak gyülekezeti énekeskönyv? A világon bárhol számolhatunk újabb kötetek felbukkanására. Pécsen, a püspöki könyvtárban, 1995 körül találták meg a kisebb terjedelmű *Klimó*-kódexet. Bár hollandiai mennoniták igen kedvező ígérettel ösztönözték a kézirat kiolvasását, a kísérlet sikeréről nem értesültünk. A pécsi *Zsolnai*-emlékműben szakértői véleményt kértek arról, hogy az eklektikus formák és színek között lenne-e a hutteri fazekasok készletéből. Lehetőségek ilyen motívumok és színek.

Robert Friedmann katalógusában száznál is több, nevük után különféle nemzetiségű szerzőket találtunk. Könyvtárakban más hitvallású anabaptistákról szintén értesülhettünk (például Hubmayer Baltazár mártírról). Az anabaptisták csoportjainak döntő többsége pacifista volt, és nem forradalmár. Senkinek nem vették el az életét, sem a vagyonát. Seholy egyetlen helyen nincs semmiféle utalás saját forrásként erőszakos fellépésre, forradalomszításra, mások vagyonának elvételére, gyűjtogatásra, kolostorok feldúlására, vagy éppen a kirívó „nőközösségre”. Ilyen vádat kizárólag az ellenségeik írtak róluk. Bizonyítható viszont bajbajutottak támogatása, a természettudományos ismeret, egészségügyi segítőkészség. A sebesült katonákat díjtalan gyógyították. Az ellenséges indulatú, vagy baráti főurakat szintén gyógyították. Dajkáik táplálták az édesanyjukat elvesztett félárvaikat. Példás volt családi életük sírig tartó hűsége. Munkában a megbízhatók, szorgalmasok. Nem igaz, hogy menekültek. Bátran szembenéztek a halállal, és kijelentették: „Kiváltság, hogy nemcsak követhetik az Úr Jézus Krisztust, hanem szenvedhetnek is vele.” Amit a szórványjellegük és a közösségeik kihalásáról agyaltak ki, abból éppen annyi igaz, hogy volt idő, amikor egész Európában bármelyik reformált egyháznál nagyobb volt a számuk. Ezen „segítettek” máglyákkal, vízbe fojtással, télvíz idején a családok kiűzésével az erdőkre. Hazánkba behívták őket a főurak és a fejedelmek: Sárospatakra, az erdélyi Alvincra. Fejedelmi kiváltságot és birtokot kaptak. *Mária Terézia* és *II. József* idején Ukrajnába települtek. Az utóbbi években nemzetközi szimpóziumot rendeznek, hogy tanulmányozzák egyetemi kutatók és professzorok az ott megmaradt anabaptista okmányokat és könyveket. Az ottani adottságok alapján holland és német mennonita tudósokat hívnak meg többnapos eszmecserekre.

(A következő számban folytatjuk)